

УДК 801.81:94(47+57)"1941/1945"

Валентина Сушко
(Харків)

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА В ОПОВІДЯХ ОЧЕВИДЦІВ ТА УЧАСНИКІВ

Розвідка присвячена сприйняттю подій 1941–1945 років особами, які пережили Другу світову війну. Робота основана на власних польових матеріалах.

Ключові слова: Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, Україна, особистий досвід, очевидці, учасники.

Сообщение посвящено восприятию событий 1941–1945 годов лицами, пережившими Вторую мировую войну. Работа опирается на полевые исследования автора.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Великая Отечественная война, личный опыт, очевидцы, участники.

This text is about the perception of the 1941–1945 events by the people who have endured the World War II or lived at that time. The article is based on the auctorial field materials.

Keywords: World War II, Great Patriotic War, Ukraine, personal experience, eyewitnesses, veterans.

Події Другої світової війни, які в радянській ідеології, історії та історіографії дістали назву Великої Вітчизняної, досі є неоднозначним, таким, що викликає бурхливу реакцію, питанням. Хтось «не поступаючись принципами» убачає в цих подіях героїку, на якій слід виховувати молодь, для когось – це час, коли з'явився новий окупаційний режим.

Сприйняття та осмислення подій 1941–1945 років людьми, які воювали на фронтах, працювали в тилу, перебували в окупації та на примусових роботах, пережили цей час у підлітковому та дитячому віці, є не просто вагомим історичним джерелом, але й украй важливі для розуміння етнічних процесів ХХ ст., адже війна для всієї України стала епохою та межовим маркером.

Навіть тоді, коли безпосередньо тема, задля якої проводилося інтерв'ю, була зовсім далека від тематики війни, мова нерідко все одно заходила про неї – опосередковано, як приклад сучасної політики й мірило ставлення до сучасних подій інформанта, так і тому, що цей час став найвагомим, найважливішим у його долі.

Тож, на нашу думку, незаангажоване висвітлення цих подій – як ніколи на часі, а необхідність зберегти оповіді людей, значна кількість з яких вже пішла з цього світу, – обов'язок нащадків. Вивчення перебігу війни, безумовно, справа істориків. Тим часом етнограф стикається із так званою «окопною правдою», з тим, що навряд чи стане окремою галуззю знань і навряд чи зможе розкрити «всю правду» подій саме через особисті переживання і враження окремої людини.

Однак відомо, що унікальні меморати можуть перетворюватися на знеособлені оповіді (таким чином з'являються народні перекази та легенди), а згодом – формують народну міфологію. А це вже є одним із напрямів дослідження етнології.

Наші матеріали можна умовно поділити на історії активних учасників війни (фронтовики та фронтовички, партизани та поліцаї) і тих, чия участь була пасивною (населення окупованих сіл, евакуйовані з міст та сіл у глибокий тил, оstarбайтери). Нашими інформантами були люди 1900–1930-х років народження. Слід зазначити, що питання усної історії не становили спеціальної теми наших інтерв'ю, але до них зверталися самі оповідачі як до найваж-

чої або такої, що справила найяскравіше враження, частини свого життя.

Досліджувалися населені пункти Харківської (Харківський, Вовчанський, Чугуївський, Куп'янський, Ізюмський, Борівський, Зміївський, Краснокутський, Золочівський р-ни) і Сумської (Роменський, Лебединський, Тростянецький, Охтирський, Сумський р-ни) областей України та українські села Шебекінського району Белгородської області, опитувалися вихідці з Беловського та Грайворонського районів Курської області Російської Федерації. Інформантами були переважно жінки, що є однією з реалій демографічної ситуації, що склалася в Україні саме внаслідок Другої світової війни. Переважно це оповіді людей, які дітьми пережили окупацію та перебували в радянському тилу. Крім того, було значно розширено коло інформантів-чоловіків: серед них були як колишні офіцери і солдати Радянської Армії, так і колишні поліцаї.

Особливу групу «оповідей про війну» становлять записані від дітей перекази, які розповідали своїм родичам учасники подій Другої світової війни. Серед них цікавими щодо оцінки війни нам здаються оповіді про батьків, які відмовлялися згадувати війну – настільки страшними та важкими були враження від неї. На нашу думку, можна вже говорити про тенденцію входження батьківських та дідівських оповідей про війну у власний багаж спогадів.

Фольклоризацію подібних сюжетів можна проілюструвати оповіддю із с. Липці Харківського району Харківської області:

«У нас був дід, хоть тоді він дядько ще був. Хто шо з війни приніс, а він прийшов і пастухував. Оце було пасемо, а він і розкаже: і на тому хронті був, і Жукова, і Конєва, і Рокосовського, і кого він тіки не бачив. І каже, де не був, всюди він – такий бравий солдатяга – як не медаль, так орден получе. І вже як демобілізувавсь, то було не то шо по всіх грудях, а й по спині мендалі висіли. Ми ж його й питаємо: дядьку, а де ж ваші медалі? Бо в нього не було, чи він їх не носив.

– Та, каже, оце ж іду з хронта, мендалі теліпаються, дзеренчать. Дохожу до Липець [тут в описі автор наводив назву місцини, що свідчила, що герой простує не від Харкова, як мало би бути, а від хуторів. – В. С.]».

Ми ж:

– Ну, дядьку, й що?

– Та що ж... Як не набігли собаки, то всі мендалі й пообривали».

(Записано від Миколи Васильовича Віхтінського, 1942–2000).

Показовим видається такий незаперечний факт: для людей, які пережили голод 1921 року, саме він видавався найстрашнішим періодом життя; тими, на чю долю випало пережити Голодомор 1932–1933 років, саме це лихо сприймається як найстрашніше з усього, що траплялося в житті. В обох випадках, як не дивно, навіть не війна. Тільки інформанти 1930 р. н. та молодші сприймають війну найстрашнішою подією свого життя. А от «голодівка» 1947 року ніким з інформантів не переживалася як подія, страшніша за війну чи попередні голодомори.

Утім, Друга світова війна виразно класифікується всіма інформантами як епохальна подія, що розмежовує час на «до» і «після».

Найважчі особистісні спогади про війну мають люди, які пережили неодноразову окупацію, а також члени родин учасників руху Опору. Так, у Чугуївському районі в с. Мосьпанове старша жінка оповіла історію, гідну роману-саги: вона походила із заможного релігійного роду, а чоловік був партійцем-більшовиком. Її рідні зазнали репресій, були виселені, однак жінка все життя мала ікони, молилася, похрестила усіх трьох дітей. Під час війни чоловік був на фронті (фронт відійшов усього лишень за Донець), а її видали односельці німцям, адже охочих помститися чоловікові було достатньо. Німці страшенно мучили жінку, змушуючи подати знаки чоловікові, щоб той з'явився. Однак жінка чоловіка не видала і ніколи не нарікала за понівечену долю, хоча після тих мук лишилася інвалідом.

У чоловіків – колишніх офіцерів та солдатів Радянської Армії, особливо тих, хто брав участь у ветеранському русі, – власні спогади про війну нерідко підмінюються цитуванням перечитаних у повоєнні роки спогадів радянських воєначальників.

Цікавим є етнічне сприйняття завоєнованих. При цьому німці здебільшого

сприймаються як гідні вороги (тими, хто був на їхньому боці, вони взагалі сприймаються як «нормальні люди» – І. Белкін, с. Підвисоке Борівського р-ну). Як нецивілізованих дикунів часто вважають румунів (жителі с. Горохуватка Борівського р-ну). Угорці сприймаються як люди вкрай жорстокі – «такі ненависні», адже в селі, де вони квартирувалися, стався якийсь військовий злочин, за який угорський офіцер свого ж солдата звелів скарати на горло: «Раз! Віршовку перекинули через гіляку – тільки п'яти мельганули!» На Харківщині стояли також італійці, з якими в українських дівчат зав'язувалися навіть романтичні стосунки, проте від спілкування з ними залишилося враження як про людей не надто серйозних та загрозливих. Очевидно, далися взнаки останні враження зими 1943 року, коли італійці були залишені без жодного утримання від німецького командування і пробіралися краєм так, як кілька років до того свої чоловіки-«окруженці».

В окупованих селах німців розділяють на «сірих» (варіант – «зелених»), тобто польові частини, та «чорних» (есесманів). Якщо про перших згадують здебільшого прихильно або індіферентно, то про других згадують з жахом та огидою, саме їх звинувачуючи у звірствах.

Інформанти підтверджують, що 1941 року перед приходом гітлерівської армії ходили чутки про звільнення народу від комуністів та колгоспів. Насправді на окупованій території німці запровадили систему, цілком подібну до колгоспної: селяни отримували невеличкі наділи землі, на яких вирощували кукурудзу для себе, та зобов'язувалися працювати на «загальних» землях, урожай з яких ішов на прожиток загарбникам. Існували й інші натуральні податки на користь «визволителям».

Маємо численні розповіді про втечі молоді з примусових робіт у Німеччині та репресії, пов'язані з ними.

Характерно, що у своїх спогадах жінки сприймали загальну історію як тло особистого життя, тоді як чоловіки надавали більшого значення загальноісторичним подіям. Загалом для всіх інформантів війна була важким випробуванням.